

Složení knihy:

Přebal

Přebal je hlavním optickým poutačem propagujícím knihu. Původní ochranná funkce přebalu knihy je většinou u současné knižní produkce podružná a ustupuje funkci informační, protože standardní průmyslové vazby nejsou rovnocenným partnerem v nabídce základních informací o knize a nemohou přebal nahradit ani kvalitou provedení. Úprava přebalu patří k nejzávažnějším typografickým úkolům, protože přebal musí svou výtvarnou formou charakterizovat, doporučovat a získávat, a to v konkurenci mnoha dalších knih soustředěných ve výkladech nebo na pultech knižních prodejen. Přebal tvoří přední (1.) a zadní (4.) strana oddělená hřbetem a tyto strany jsou doplněny okrajovými záložkami, jimiž se navlékají na vazbu (obálku) knihy. Základní textové informace se soustřeďují na přední stranu — autor a titul díla. Doplnkem může být podtitul a většinou tu bývá také značka či název nakladatelství a u přebalů edičních svazků značka (název) edice. Na hřbetu je jméno autora a titul díla v řádce odzdola nahoru, nebo podle tloušťky hřbetu je možné i vodorovné umístění. I zde může být značka nakladatelství či edice, nebo oboje společně. Zadní strana obsahuje zpravidla pouze stanovenou dokumentační skupinu číselných kódů (číslo nakladatelství — pořadové číslo publikace v nakladatelství v roce vydání — desetiletí roku vydání; číslo tematické skupiny a podskupiny; cenu publikace). Ale i tato strana přebalu může být podle záměru redakce textově využita. **Na záložkách** je obvykle stručná charakteristika literárního díla (anotace), např. seznámení s autorem či jiné orientační textové informace.

Obálka (na rozdíl od přebalu je pevnou součástí knihy a obvykle se ořezává na formát knižního bloku.

Přední strana: Název knihy, autor knihy, popř. nakladatelství, název edice

Hřbet knihy: Jméno autora a titul díla v řádku od shora nahoru, popř. nakladatelství

Knižní vazba (V1 – V6)

Druhy vazeb podle provedení (ON 88 3750):

Vazba měkká (brožura) má měkkou obálku papírovou, plátěnou, laminovanou apod.

Měkké vazby (především V1, V2, V3) se používají také při výrobě časopisů.

V1 — sešitová měkká vazba — vazba sešitových brožur; složky vložené do sebe jsou do obálky sešity ve hřbetě sponkami

V2 — lepená měkká vazba — vazba lepených brožur; volné listy nebo složky jsou ve hřbetě zalepeny speciálním lepidlem,

V3 — bloková; měkká vazba — vazba blokové brožury; složky jsou shora sešity drátěnými skobkami a zavěšeny do obálky,

V4 — šitá měkká vazba — vazba šitých brožur; složky jsou ve hřbetě sešity nitěmi a spojeny s obálkou.

Vazba polotuhá má lepenkové desky s papírovým potahem a hřbetem přelepeným plátnem: **V5** — polotuhá vazba, **V6** — dětské skládanky (leporela). Vazba tuhými, tuhými deskami potaženými plátnem, papírem, koženkou, laminovaným potahem nebo jsou celé knižní desky z plastických fólií; **V7** — vazba s kombinovaným potahem — poloplátěná; desky jsou potaženy papírem nebo laminovaným potahem s plátěným hřbetem

V8 — vazba s nekombinovaným potahem — plátěná; desky jsou potaženy jedním kusem knihařského plátna nebo jiným knihařským materiálem potištěným a nalaminovaným potahem (V8a) nebo papírem (V8b).

Předsádky (spojují obálku s hlavní částí knihy, většinou mají větší gramáž papíru, než hlavní část knihy). Předsádky spojují vazbu s knižním blokem a používá se na ně pevný papír větší hmotnosti. Mohou být bílé, barevně potištěné na vnitřních stranách (někdy i na vnějších stranách před první a za poslední stranou knihy), ilustrované nebo s grafickými prvky. Předsádkové papíry byly dříve vyráběny v různých barevných odstínech. Formát předsádky je shodný s čistým formátem knižního bloku.

Hlavní část knihy:

Patitul (popřípadě 2 patituly), vždy na pravé straně, dříve chránila titulní stranu před poškozením. Patitul připravuje vstup do knihy. V minulosti, kdy knihy nebyly běžně dostupné, měl především ochraňovat titulní list před poškozením. Dnes je součástí všech knih, kromě některých úsporně řešených brožur. V knize se často vyskytují dva patituly, z nichž na prvním je obvykle nakladatelská značka nebo název nakladatelství a na druhém název díla s případnými dalšími textovými doplňky.

Nakladatelská značka (signet) se umísťuje obvykle na první stránce titulního archu. Je stálým optickým symbolem, který se funkčně používá nejen na přebalu a na prvním patitulu, ale i při veškeré nakladatelské propagaci. Podle specifiky publikace může být také na vstupní straně jako doplněk nebo i samostatně použita značka nebo textové označení edice (knižnice). Nakladatelské značky mají dlouhou tradici v signetech starých knihtiskařů a vydavatelů. Jejich znaky byly ovlivněny často heraldikou, symboly vyjadřujícími smysl jejich úsilí či jinými charakterisujícími prvky. Knihotiskaři často používali i více různých signetů.

Textový patitul je umístěn vždy na liché straně před hlavním titulem, buď na první, nebo na třetí. Obsahuje název díla, často se jménem autora. V soudobé knižní typografii se někdy přiřazují na patitulní stránku nakladatelské údaje z titulního listu, vyžaduje-li to jeho úprava.

Stránka s patitulem bývá zřídka zdobena, pouze u bohatě vypravených ilustrovaných publikací bývá text patitulu vhodně doplněn obrázkem. **Zadní strana patitulu** je stranou protitulní a může být prázdná, nebo je na ní umístěn protitul.

První patitul – nakladatelská značka nebo název nakladatelství

***Vakát** (druhá strana prvního patitulu), obvykle čistá, bez tisku (z lat. vacuus – prázdný)

Druhý patitul – název díla, popřípadě další textové doplňky

Protitul (frontispis) je levá (sudá) stránka tvořící protějšek titulního listu. U většiny textových knih je tato strana vakátem, u souborných vydání zde může být uveden souborný titul, který má být ve všech svazcích jednotný, má mít stejnou úpravu a s hlavním titulem musí tvořit jednotný typografický celek; je doplněn číslem svazku. Souborný titul se může vyskytovat u knih jednoho autora nebo u kolektivních vícesvazkových děl. U slovníků, popř. dvoujazyčných knih, je obvykle na protitulní straně vysazen text titulního listu v příslušném jazyku. Úprava obou titulů je většinou shodná. Obrázek na frontispisu odpovídá svou náplní obsahu publikace. U monografií je obvykle portrét, u výtvarných děl to může být reprodukce. Frontispis býval také tištěn odlišnou tiskovou technikou nebo na jiný papír, někdy byl i vlepován. U ilustrovaných děl bývá na této straně obrázek v rozměru, který harmonicky doplňuje hlavní titul. Totéž platí i pro tu beletrii, kde je právě na frontispisu jediná ilustrace v knize.

Hlavní titul

Hlavní titul (titulní list) je umístěn na pravé straně titulního listu (umístění na protilehlé straně je podmíněno zvláštnostmi grafické úpravy a je výjimečné), je hlavní, opticky nejvýraznější vstupní stranou knihy. Titul bývá většinou sazěn z typografického písma. U ilustrovaných děl může být kombinován s ilustrací, která respektuje titulní stranu nebo přechází na stranu protititulní; text titulu je potom harmonicky zakomponován (dvoustranný titul). Občas je na protititulní straně také část textu z hlavního titulu, ale těžiště zůstává na titulním listu. Úprava titulního listu má odpovídat obsahu díla, má přirozeně vyplynout z celé grafické koncepce knihy a typograficky ladit se sazbou. Hlavní titul nemá být nápadně honosný (zvláště v rozporu s úpravou celé knihy), ale má v něm být skloubeno jednoduché a přehledné řešení s důstojným vzhledem. Úprava titulního listu je v souladu s celou typografickou kompozicí řešena buď symetricky či asymetricky.

Typ písma na titulním listu je obvykle shodný s typem písma pro sazbu textu a titulků. Písmo může být také citlivě kombinováno, a to změnou typu pro hlavní titul, který je mnohdy reprodukován z předlohy od grafického úpravce díla, nebo vysazen na titulkovém fotosázecím přístroji, či převzat z přebalu a upraven na velikost odpovídající řešení titulního listu.

Obvykle je nejvíce zdůrazněn název díla, ale často bývá stejně výrazně upraveno i jméno autora. Pokud je název díla vyznačován, může být k tomu použit větší stupeň písma, sazba z verzálek (vždy vyrovnaných), odlišný typ písma, tisk pestrou barvou. Stupeň písma musí být v rovnováze s formátem publikace a s množstvím textu titulu.

Těžiště tituluje obvykle v horní polovině (v optickém středu) výšky sazebního obrazce. První řádka titulu se může krýt s hlavou (horním okrajem) sazebního obrazce, poslední (název nakladatelství či místo vydání) s jeho patou (spodním okrajem). Všechny údaje na titulním listu mohou být také shrnuty k sobě do jednotné typografické sestavy.

Jednoznačná pravidla, která by schematicky a přesně vymezovala umístění titulu včetně stupňů písma a řádkové úpravy, se nedají stanovit. Úprava titulního listu je významnou součástí typografické osnovy celého díla.

Vydavatelský záznam

Vydavatelský záznam je umístěn na rubu titulního listu. Dříve se na této straně umísťovaly údaje o tiskaři, nakladateli, době a místě vydání knihy (impresum). Dnes jsou všechny tyto údaje spolu s dalšími shrnuty na závěr knihy v tiráži. Součástí vydavatelského záznamu je © (copyright) — ochranná značka zajišťující podle mezinárodních smluv ochranu autorských a vydavatelských práv na příslušné dílo. U odborných knih jsou na rubu titulního listu uvedena jména spoluautorů, popř. lektorů, recenzentů apod. U knih cizojazyčných určených pro zahraničí je na této straně celá tiráž. Vydavatelský záznam je obvykle umístěn u spodního okraje sazebního obrazce, ale je možné i jiné umístění.

Věnování

Věnování (dedikace) je obvykle umístěno samostatně na liché straně za titulním listem. Formou věnování vyjadřuje autor úctu osobě, jíž své dílo připisuje. Dnes se věnování vyskytuje poměrně vzácně. Má působit nevťravě, ale důstojně — je sestaveno např. z drobných verzálek. Úprava věnování je náročná především pro malé množství textu, které musí být umístěno tak, aby působilo přirozeně na stránce a bylo v souladu s celou úpravou.

Předmluva (úvod)

Předmluva nebo úvod začínají na liché straně a jejich úprava je ovlivněna úpravou textové části knihy. Předmluva není většinou psána autorem, zatímco v úvodu obvykle autor sám uvádí své dílo čtenáři. Kniha může mít buď obě tyto části, nebo jen jednu, anebo může být bez nich. Předmluva může být od úvodu odlišena sazbu z kurzívy. Stránka, na níž začíná text předmluvy, úvodu nebo vlastní textová část knihy, je obvykle první číslovanou stranou publikace — podle rozsahu vstupních stran to může být stránka třetí, pátá, sedmá apod. Titulek předmluvy či úvodu je zpravidla sázen stejně jako titulky v textové části knihy.

Mezitimul Mezitimuly jsou v knihách, které jsou členěny na díly, sbírky nebo povídky, jejichž názvy jsou uvedeny titulem na samostatných stranách. Mezitimul je obvykle na liché straně, u ilustrovaných děl může být spojen s obrázkem, nebo v zájmu jednoty působení celku může být ilustrace na protistraně, popř. na rubu mezitimulního listu, kde je ji nak vakát. V souladu s kompozicí úpravy knihy bývá mezitimul i na sudé straně a na protější liché straně začíná text nové části. V tomto případě by se neměl na liché straně před mezitimulem vyskytnout vakát, protože prázdná stránka na opticky výraznější pravé straně působí v knize vždy nepříjemným, rušivým dojmem.

Hlavní textová část knihy: Úprava textové části knihy vychází ze základní, tj. sdělovací funkce knihy, a má tedy účelnou formou co nejvíce přiblížit právě její obsah čtenáři. Přestože textová část knihy má poměrně ustálenou formu typografického zpracování, poskytuje různorodost náplně a členění publikace řadu možností typografického ztvárnění, zvláště v textově členitých knihách, dílech s ilustrační výzdobou, v básnických sbírkách a dětských publikacích. U většiny produkce z oblasti krásné a věcné literatury je textová část knihy členěna na oddíly a kapitoly a může být doplněna zdobnými prvky a v textu vysvětlujícími a orientačními poznámkami. Oddíly v knize jsou obvykle uváděny samostatnými mezitimulky. Takové tituly oddílů, které jsou součástí vstupních textových stran, jsou úpravou významově odlišeny od ostatních. Tituly nových oddílů začínají vždy na nových stranách, zpravidla lichých (pravých).

V knižní úpravě bývalo pravidlem, že i kapitoly začínaly na nových stranách, většinou lichých. V současné knižní produkci začínají kapitoly na nových stranách (lichých i sudých) pouze u výpravnějších ilustrovaných knih, v souborech povídek a v podobných dalších publikacích, v ostatních knihách jsou sázeny za sebou (průběžně). Kapitoly jsou uváděny pořadovými čísly (arabskými nebo římskými), slovním vyjádřením číselného pořadí nebo textovými titulky. Texty kapitol začínajících na nových stranách mají jednotnou úpravu v celém díle — stejné umístění, řádkovou úpravu i stránkovou zarážku. Sazba východové stránky na sudé (levé) straně má vždy končit níž, než začíná první textová řádka kapitoly na protější straně. Východová stránka byla dříve často ukončována ornamentem nebo drobnou kresbou — špičkou, a proto je také nazývána špičkovou stranou. Tato úprava byla dříve velice častá, dnes se uplatňuje pouze individuálně, podle koncepce knižní typografie.

Průběžně lámané kapitoly jdoucí za sebou začínají na stranách, kde končí kapitola předcházející. Mají stejný řádkový odstup s jednotnou úpravou titulků. Nová kapitola může začínat u paty stránky, obsahuje-li nejméně tři řádky textu — jinak začíná v hlavě nové strany a předcházející stránka zůstane východová. Průběžně lámané kapitoly vyhovují ekonomickým požadavkům a v běžné knižní produkci pomáhají zmenšit rozsah knihy. Textová část vstupní strany takto upravené publikace začíná v hlavě stránky nebo je posunuta níže o stránkovou zarážku, která zpravidla navazuje na umístění titulků na význačných stranách titulního archu.

Vstupní textové strany mohou být zdobeny ornamentálním záhlavím, u ilustrovaných děl se také uplatňují záhlaví kreslená, obvykle všechna stejného plošného rozměru. Často se zde také sází linka (jednoduchá, polotučná, vícebodová tučná, obrubná, ozdobná apod.). Ornamentální záhlaví může být sázeno nebo reprodukováno z dodané předlohy.

Iniciály (zvýrazněná začáteční písmena) jsou další z možností výzdoby vstupní strany, popi. i začátku kapitol. Sázené iniciály jsou obvykle z písma, jímž je sázen text knihy. Jsou zalamovány buď do účaří první řádky, nebo zapouštěny do více řádek. Iniciály mohou být také součástí ilustrační výzdoby. Mistrně je spojoval s textem především Karel Svolinský, ale i v tvorbě dalších výtvarníků, např. Cyrila Boudy, Karla Dyrynka, Oldřicha Menharta, Františka Tichého, Jiřího Trnky, přispěly kreslené iniciály k opticky poutavému dojmu.

Číslování stran udává pořadí stran v knize. Nazývá se paginace (z lat. pagina — stránka). Stránkové číslice se obvykle umísťují u spodního okraje, od paty sazebního obrazce by měly být odděleny mezerou v odstupu nejméně dvou řádek, aby bylo možné prodloužit stránkový rejstřík o východovou řádku. Touto změnou v pravidlech sazby (lámání) se odstraňuje požadavek přelamovat text v případech, kdy na první řádku nové strany vyšla východová řádka odstavce — od minulých generací známá pod hanlivým názvem „parchant“ — neboť tato situace nyní nenastane.

Stránkové číslice jsou umístěny v souladu s typografickou kompozicí na středu šířky sazebního obrazce, na vnějších okrajích, někdy i s určitou zarážkou, výjimečně i u vnitřních okrajů stránek, kde je však zeslabena jejich orientační funkce. Sázejí se obvykle stejným nebo menším stupněm písma jako základní text. Doplnují se někdy pomlčka-mi, zlomkovými čarami, závorkami, popř. i ornamenty.

Stránkování většinou začíná na první textové straně číslicí, která je pokračováním neoznačeného číslování stran titulního archu počínaje prvním patitulem. Obvykle se vypouští na stranách, kde by mohlo narušovat vzhled tisku — u titulních stran, vakátů, celostranných ilustrací, u stran s obrázky umístěnými u paty sazebního obrazce, někdy i u východových stran, u poslední textové strany v knize, popř. i na dalších stranách. Ale ani zde nelze stanovit jednoznačné pravidlo, protože se v soudobé knižní typografii setkáváme s knihami, kde jsou stránkové číslice umístěny na všech stranách a tvoří s nimi přirozený jednotný typografický celek, dokonce i na stranách úvodní části knihy. Stránkování římskými čísly se používá výjimečně. Pokud se vyskytují, pak především u obrazových publikací k číslování buď úvodní textové části, nebo obrazových příloh. Typografie knižní úpravy umožňuje řadu variant umístění stránkových číslic — v hlavě sazebního obrazce jako součást textových záhlaví, na okrajích mimo plochu sazby (vně i u hřbetu) u asymetrického sazebního obrazce se spodní textovou řádkou, nebo vertikálně posunuté do účaří první textové řádky u stran se stránkovou zarážkou apod. Stránkové číslice jsou také někdy sdružovány na lichou stranu a oddělovány zlomkovou čarou, popř. i jinak.

Činitelé, které nejvýrazněji ovlivňují typografii knihy:

Obsah

Formát

Zvolené písmo

Ilustrace

Tisková technika

Jedno- či vícebarevný tisk

Druh papíru

Knihařské zpracování

Co je knižní edice?

Knižní řada, která je sestavena tak, aby jak po stránce literárně tématické, tak i po stránce výtvarné tvořila ideový celek, se může označit jako knižní edice. Pro musí mít několik stejných identifikačních prvků; stejné identifikační prvky literární (ty nejsou předmětem našeho bezprostředního zájmu), stejné identifikační výtvarné (typografické) prvky:

formát knihy,

vnější kompozice knihy (typ přebalu a vazby),

vnitřní kompozice knihy (typografická osnova a obraz sazby)

knižní obálka (použité písmo, rozvržení písma, barva, styl grafických prvků),

název edice a ediční značka,

Přes rozmanitost a různorodost tematické náplně knižní produkce mají všechny knihy obdobnou skladbu hlavních částí. Po úvodní (titulní) části následuje hlavní textová či obrazová část, na niž navazují typické složky závěrečné části knihy. K těmto neměnným částem se přiřazují přebal, vazba předsádky, popř. další knižní doplňky, které v konečné formě dotvářejí podobu knihy. Rozdíly ve specifické náplni hlavních částí a doplňků ovlivňuje obsah a zaměření publikace, výtvarné nároky na její zpracování a technologie výroby. Péče o dokonalý souzvuk grafické úpravy knihy vyžaduje kromě jiného i sjednocení výrazových prostředků v její titulní, textové i obrazové části. Jejich volba nesmí být nahodilá ani nesmí nekriticky podléhat proudům typografické módy. Forma typografického zpracování musí vycházet z porozumění obsahu textu.

Zrcadlo knihy: Zrcadlo je zakres úpravy stran úvodní části knihy, vstupní textové strany s dalšími dvěma či podle potřeby více stranami, na nichž jsou zakresleny všechny odchylky v lámání kapitol a úpravě textu, řazení vysvětlujících či orientačních poznámek a umístění stránkových číslic a také zakres úpravy konkrétních stran v závěrečné části knihy. Zrcadlo sazby se zakresluje do plochy sazebního obrazce na čistý formát knižních dvoulistů. Vyhovuje u sazebně jednoduchých knih (v podstatě u hladké a jednoduše smíšené sazby), u publikací s jednotnou ilustrační výzdobou, s formáty obrázků shodných skupin velikostí standardně umístěvaných na knižních stranách. Vzor celé úpravy je soustředěn na několika složkách dvoulistů, jejich množství je ovlivněno strukturou knihy. Například 12 stran zrcadla sazby postihne všechny požadavky na typografické řešení běžné beletrie (str. 1—4 úvodní část, 5—8 textová část, 9 —12 závěrečná část knihy).

Zákras grafické úpravy je základním plánem pro umístění všech tiskových prvků na straně tiskoviny. Musí proto vycházet z předpisu sazby i formátů obrázků, tedy je nutné, aby co nejpřesněji odpovídal zvolenému písmu ve velikosti (někdy i druhu), dodržoval délky a vzdálenosti řádek, umístění linek s označením jejich délky a obrazu, zaznamenával použití pestré barvy a také upozorňoval na všechny další požadavky typografické úpravy.

Grafická maketa celé publikace se dělá tehdy, když je výtvarný projekt knihy nezbytný z hlediska optického působení celku i pro zjištění rozsahu odpovídajícího výrobním požadavkům.

Grafická maketa je optickým i funkčním modelem knihy, který v celkové koncepci i v detailech bude odpovídat hotovému výrobku. Je v ní zakreslena úprava publikace v celém rozsahu — od první do poslední stránky. Provádí se především u obrazových a bohatě ilustrovaných publikací a u knih členitých, výtvarně náročných.

V této podobě slouží k zalepení sloupcových obtahů a nátisků obrázků („lámání nůžkami“) a stane se tak přesným vzorem pro lámání či montáž stran. Při lepení provádí typograf poslední grafické korektury. Pro zakres obrazových publikací se používá hrubý formát knižních stran, je tedy nutné, aby všechny obrázky, které jsou na spadávání, přesahovaly o 5 mm okraj čistého formátu knižního bloku. Grafická maketa se skládá buď z jednotlivých dvoulistů jdoucích za sebou, anebo se z dvoulistu tvoří složky knižních archů.

Anotace je stručná charakteristika slovesného díla, zahrnující údaje o jeho obsahu a zaměření, tedy pro koho je dílo určeno. Na rubu titulního listu je anotace umístěna u odborných knih, zatímco u krásné literatury a ostatních publikací je převážně na záložkách přebalu (obálky). Sází se menším písmem a její typografie musí korespondovat s celkovou úpravou.